

МОТИВ ЗРАДИ В НОВЕЛАХ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ „ЮДА” ТА МАРКА ЧЕРЕМШИНИ „ЗРАДНИК”

У статті засобами зіставного та типологічного аналізу вивчається мотив зради в оповіданнях Ольги Кобилянської „Юда” та Марка Черемшини „Зрада”. Автор зосереджується на особливостях інтерпретації теми Іуди в оповіданні О. Кобилянської та мотиву зради в оповіданні Марка Черемшини. Особливу увагу зосереджено на змалюванні центральних образів цих оповідань.

Ключові слова: мотив зради, мотив страху, архетип зрадника, архетипна модель Юдиної зради, архетипна модель страждання Христа.

Тетяна Лях

Мотив измены в новеллах О. Кобылянской „Иуда” и Марка Черемшины „Изменник”

В статье посредством сравнительного и типологического анализа изучается мотив измены в рассказах Ольги Кобылянской „Иуда” и Марка Черемшины „Измена”. Автор концентрирует внимание на особенностях интерпретации темы Иуды в рассказе О. Кобылянской и мотиве измены в рассказе Марка Черемшины. Особое внимание сосредоточено на изображении центральных образов этих рассказов.

Ключевые слова: мотив измены, мотив страха, архетип изменника, архетипная модель измены Иуды, архетипная модель страдания Христа.

Tetyana Lyakh

The motif of betray in the short stories “Juda” by O. Kobylianska and “Betrayal” by Marko Cheremshyna

The article deals with the motif of betray in the short stories “Juda” by O. Kobylianska and “Betrayal” by Marko Cheremshyna by means of comparative and typological analysis. The author focusses on the peculiarities of interpretation of Juda’s motif in O. Kobylianska’s short story and the motif of betray in the short story by Marko Cheremshyna. Special attention is paid to the presentation of main characters in short stories “Juda” by O. Kobylianska and “Betrayal” by Marko Cheremshyna.

Key words: motive of the betrayal, motive of the fear, the archetype of the traitor, the archetypical model of Judas betrayal, the archetypical model of the suffering of Christ.

Мотив зради розроблявся багатьма митцями в різні культурно-історичні епохи. За словами В. Антофійчука, він „посідає одне з найважливіших місць у євангельському контексті”, а тому набув „універсального, можна сказати, архетипного значення” [1, с. 157].

Мотив зради стає сюжетотворчим для багатьох творів літератури зламу століть. По-різному його переосмислюють О. Романова („Юда”, 1899), Леся Українка („На полі крові”, 1909), О. Кобилянська („Юда”, 1915), Марко Черемшина („Зрадник”, 1922) та ін.

Порівняльно-типологічний аналіз новел О. Кобилянської „Юда” та Марка Черемшини „Зрадник” з погляду втіленого в них мотиву зради ще не робився в літературознавстві, хоча він є ключовим в обох творах. Цим і зумовлена тема нашої статті.

У творах, стрижнем яких виступає мотив зради, на думку В. Антофійчука та А. Нямцу, „на перший план виходить не констатація факту зради, а дослідження морально-психологічних мотивувань вчиненого з точки зору національно-історичної своєрідності конкретної літератури та загальнолюдських етичних уявлень” [2, с. 14].

Саме ця ознака характерна для новел „Юда” О. Кобилянської та „Зрадник” Марка Черемшини. „Національно-історичною своєрідністю” обох творів стала тема Першої світової війни, на тлі якої і розгортаються події. Мотив зради окреслений уже в самих назвах творів. Чіткою є сюжетна структура новел, де центральними постатями стають герої – працюючі, люблячі свою сім’ю господарі, чесні та порядні люди, які потрапляють у ситуації, що врешті-решт призводять їх до загибелі. В обох випадках мотивацією смерті героїв стає зрада.

Герой новели О. Кобилянської, який вийшов з дому по сіль для маржини, випадково натрапляє на роту російських солдатів, яка вимагає від старого вказати місцезнаходження австрійського війська. Селянин „насліпо” йде. Однак, за іронією долі, неприятель, прямуючи по „хибній” дорозі, зустрічає австрійський патруль, серед якого був син старого, та розстрілює його. Через докори сумління селянин, називаючи себе Юдою, вішається.

В основу новели О. Кобилянська поклала євангельський мотив про зраду Юди. За словами Ю. Клим'юка, прийом ремінісценції „дозволяє розширити межі художнього узагальнення і звичайні випадки з життя підняти на рівень вічних проблем людського буття”; „внаслідок параболічного зіставлення двох віддалених між собою епох (початок двадцятого століття і біблійної історії), образи й події творів набувають алегоричного значення, тобто ознак міфологічно-притчевої умовності” [5, с. 85].

Попри те, що сюжетна лінія новели Кобилянської подібна до євангельської, „письменницю цікавлять не стільки формальні події „збіги”, скільки внутрішні фактори та наслідки виниклої ситуації, яка сталася попри волю і бажання головного персонажа твору” [1, с. 160]. На думку В. Антофійчука, відмінність мотивів поведінки євангельського зрадника та зрадника О. Кобилянської „ще більше підкреслює фатальність і трагізм зображеної О. Кобилянською буденної ситуації” [1, с. 160].

За словами С. Кирилюк, О. Кобилянська, „нагнітаючи в текст оповідання саме формальні аспекти комплексу Юди, стверджує протилежне: оповідання про не-Юду” [4, с. 114]. Дослідниця стверджує, що „сюжет оповідання далекий від першоджерела. У Біблії маємо зраду Юдою духовного батька, у Кобилянської – батько несвідомо видає власного сина ворогам. Різниця в тому, що в біблійного Юди ця акція заздалегідь продумана, виважена, у творі О. Кобилянської – певною мірою несвідома” [4, с. 114].

Таким чином, однією із ситуацій, в якій опиняється герой Кобилянської, є те, що він зраджує несвідомо. О. Кобилянська психологічно точно відтворює думки головного героя від його відчуття безневинності аж до усвідомлення себе зрадником, Юдою. Так, після загибелі австрійських вояків старий намагається знайти логіку виправдання свого вчинку: „чи він справді видав що неприємтеві – нараз спало йому на думку питання. Він цього не знав. Патруль – це ще не військо. Це тільки припадок, що вони його стрінули, бо він бачив декілька австрійських жовнірів дуже рано, як виходив з дому, здалека в протилежнім напрямі. Крім цього, його мучили неприятели, били його тіло і скалічене лице горіло, як вогонь, подекуди ще йшла кров. А тих пару рублів, що йому силою втиснули в руки і що він їх узяв, понесе до панотця і запитає, що йому з ними робити” [6, с. 604]. Однак глибоко в душі селянина мучили докори сумління: „Але тепер не сміє звідти відійти, поки всі чотири мерці не будуть поховані. Він це їм винен, щось говорило йому” [6, с. 604].

Важливим психологічним моментом для героя є сповідь вахмайстру, після якої селянин називає себе Юдою: „Прошу вас, пане, підіть відтак від хати до хати та розкажіть про мене, про юду, нехай стережуться стати такими, як я” [6, с. 609].

Архетип зрадника, відтворений О. Кобилянською, як слушно зауважує С. Кирилюк, „має й чимало спільного з біблійним Юдою: обидва взяли плату за зраду, обидва подібним шляхом пішли з життя, усвідомивши жах скоєного” [4, с. 114]. За словами С. Кирилюк, у новелі „Юда” „маємо ще один тип „упокореної” людини, до якої нещастя прийшло проти волі” [4, с. 115].

У новелі „Юда” О. Кобилянська поряд з мотивом зради розгортає ще один мотив – страху. Страх є невід’ємною рисою характеру героя: „Тут затримала його рота солдат. Переляканий, хотів він її обминути, але вже було запізно” [6, с. 600]; „зі страху перед неприємельським військом виступив піт на чоло” [6, с. 600]; „запитав знову той, чий голос наводив на нього страх” [6, с. 601]; „він з боязні перед новими ударами дибує між солдатами в роті і звертає насліпо в ліс направо” [6, с. 602]. С. Кирилюк зазначає, що „саме страх перед „програмовою” зрадою спровокував мимовільну зраду” [4, с. 115]. І навіть після трагічного факту герой у всьому звинувачує збіг обставин, тому що йому страшно визнати свою провину.

Страх робить людину покірною. Селянин міг би опиратися, не взяти грошей, терпляче зносити всі удари, але мовчати. Натомість неприятель „втиснув йому в руку кілька рублів, проти чого чоловік не опирався і, не оглядаючи їх всунув в свій черес” [6, с. 600], хоч і „насліпо”, але все-таки повів у ліс. Страх для героя новели „Юда” став породженням хай і мимовільної, але зради. Отже, у новелі розгортається ланцюг психокомплексів героя: страх – упокореність – зрада – почуття вини – самогубство.

На думку С. Кирилюк, у творі звучить „характерний щодо героїв творів О. Кобилянської висновок – „від долі ніхто ще не втік”. Він свідчить про певну „запрограмованість” цієї події „зверху”” [4, с. 115].

На наш погляд, ця думка доволі дискусійна. Абсурдність ситуації, в яку потрапив герой, змушує його, та й зрештою читача, заново відтворити її в пам’яті. „Чи я ж думав? Чи людина що знає?

Бачить, що буде?” [6, с. 609], – запитує герой згодом. Ці слова наштовхують на думку: якби. Якби герой не піддався своєму страху, якби не засунув зразу гроші за черес, якби не побоявся фізичного болю, якби відмовився піти на будь-який діалог з ворогом, то зради можна було б уникнути. На наш погляд, О. Кобилянська, слідуючи неоромантичним принципам, в образі свого Юди та через ситуацію, в якій він опинився, проголошує, що тільки сильні духом можуть боротися за життя, тільки безстрашні протистоятимуть ворожому світові і вистоят за будь-яких обставин.

На відміну від героя О. Кобилянської, який сам спроектував акцію новели (взяв гроші, вказав солдатам шлях, повісився), герой Черемшини взагалі виявляється непричетним до зради. Над ним тяжіє фатум, на що вказує така художня деталь, як віщування долі, засторога про небезпеку: „Ворожила Василеві покійничка неня, що прийде рік плідний на птаху і гаддя, – то аби син сокотився, бо то чорний гід” [7, с. 128].

Звичайна подія стає для героя Черемшини смертоносною: муха кусає Василеву корову. Здається, нічого трагічного в цьому немає. Але те, що „на царинці половик убиває жайворона” [7, с. 128], вже викликає в читача відчуття якогось лиха, що має трапитися з героєм. Далі автор констатує ще одну дію: позад Василевої хати „вчинився” фронт, і через це хата „потерпає”; корова біжить через лінію фронту, а комендант думає, що це знак для неприятеля і відправляє за Василем патруль. Читач вже напевно здогадується, що з Василем має трапитися лихо. Але цього не знає сама жертва обставин, для якої прихід вояків і їх звинувачення у державній зраді стали справжньою несподіванкою. Вирок за „зраду” – страта.

На думку О. Гнідан, всі компоненти поетичної системи новели визначає „єдиний центр”, яким „є контраст – звичайного і трагічного, радості і горя, життя і смерті” [3, с. 90]. Контрастне зображення подій і явищ, на думку дослідниці, „визначило композицію (ідейне протиставлення миру і війни), сюжет (сімейне мирне щастя і трагічна суть кривавого безглуздя) і образну систему (комендант, жовніри і Василь, Маріка)” [3, с. 90].

Справді, жорстокість і цинічність жовнірів, а також картина страти Василя контрастують із картиною сімейного щастя головного героя. Помітною деталлю в цій ідилічній картині є Василева дитина: „Кидає Василь косу і гоцає хлопця та радіє, що таке воно тверде, таке запечене та волохате. – Хлопець, гей вовче, нівроку!” [7, с. 129].

Марко Черемшина порушує у новелі тему майбутнього. Василь щасливий, що його син – „дитина твоя, наша надія” [7, с. 131], – міцний та здоровий.

Марко Черемшина надає новелі високої настроєво-психологічної тональності. Відтворюючи сцену Василевого затримання, його страти, автор зосереджує увагу на психології героїв, їхньому сприйнятті того, що відбувається. Автор використовує фольклорну традицію, відтворюючи в уяві Василя візії, в яких смерть асоціюється з весіллям: „За ним ішла Маріка в рантусі білому.

Ні, то не рантух – то її твар, біль біла, а на грудях великий вінок. Вона йде до шлюбу в кожусі білому, в киптарі вовнистому, в жовтих чоботях, палає на сонці позлітка. Чому її вінок упав на груди, чому? А може, то лишень тінь її? Коби йшла, коби цих дружбів не скидалася!” [7, с. 131]. Тривожно-трагічну тональність у новелі, на думку О. Гнідан, створює образ сміху” [3, с. 90]. „Діапазон образу сміху, його змісту і дії, – зазначає дослідниця, – надзвичайно широкий” [3, с. 90 – 91]. У новелі сміється „щасливий батько і чоловік”; „розгублений несподіваною ситуацією”; „збожеволілий”; „мертвий” [3, с. 90 – 91].

Якщо герой новели О. Кобилянської „Юда”, хоч і безпосередньо, але все ж таки був причетний до здійснення зради, то з боку героя новели Марка Черемшини взагалі ніякої зради не було. Черемшина назвою „Зрадник” хотів наголосити на тому, що зрада не відповідає моральним принципам героя. Якщо О. Кобилянська у новелі „Юда” відтворює архетипну модель Юдиної зради, то у тексті новели Черемшини „Зрадник” прочитується євангельська архетипна модель страждання Христа, якого також звинувачували в тому, до чого він не був причетний. Так, коли за Василем приходить патруль, він посміхається, бо впевнений у тому, що не винуватий: „Василь зразу думав, що жовніри на збитки його страшують, і для того не боронився, лиш усміхався та допитувався їх, що вони від нього хочуть” [7, с. 129]. Дорога Василя до місця страти, знущання над ним конвоїрів нагадують страсті Христові: „Жовніри били його прикладами по голові, аж кров чюріла, а Маріка, гей вірлиця, боронила, квиліла, запаскою кров обтираючи” [7, с. 129]. Натяк на мотив страждання Спасителя дає біблійне ім’я дружини героя – Марія, яка була присутня при страті та оплакувала його: „Марійчині плачі розлетілися зозулями понад село і сіяли тривогу” [7, с. 131].

Прикметною у творі Черемшини видається ще одна символічна деталь, що підкреслює його непричетність до зради: Василя як зрадника хотіли повісити, „але галузь ломиться і з Василем паде на землю” [7, с. 129].

Отже, для новел О. Кобилянської Юда та Марка Черемшини „Зрадник” спільним є мотив зради. О. Кобилянська вводить у канву своєї новели основні перипетії та колізії євангельської розповіді про зраду Іуди, однак, на відміну від останнього, герой Кобилянської зраджує свого сина, причому зраджує несвідомо. Герой Марка Черемшини названий „зрадником”, що семантично відповідає назві біблійного Іуди, однак має інше семантико-психологічне навантаження. Такою назвою автор підкреслює абсурдність ситуації, у яку потрапляє герой: його звинувачують у тому, до чого він абсолютно не причетний. Якщо герой Кобилянської хоч мимовільно, але зрадив, а потім через муки сумління гине з власної волі, то герой Черемшини спочатку навіть не підозрює, що його звинувачують у зраді, якої не було, та ведуть до страти. Тому до самого кінця він відчуває моральний спокій.

Література

1. Антофійчук В.І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. – Чернівці: Рута, 2000. – 335 с.
2. Антофійчук В.І. Нямцу А.Є. Євангельські мотиви в українській літературі ХХ століття: Монографія. – Чернівці: Рута, 1996. – 634 с.
3. Гнідан О. Д. Марко Черемшина. Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1985.
4. Кирилюк С.Д. Ольга Кобилянська і світова література. – Чернівці: Рута, 2002. – 176 с.
5. Клим'юк Ю. Міфологічно-притчева природа умовності й узагальнення у творах Лесі Українки „На полі крові” та О.Кобилянської „Юда” // Творчість Ольги Кобилянської у контексті української та світової літератури (До 125-річчя з дня народження письменниці): Тези доповідей і повідомлень Респ. наук. конф. (24 – 26 листопада 1988 року). – Ч. 1: Літературознавство. – Чернівці, ЧДУ, 1988. – С. 85.
6. Кобилянська О.Ю. Повісті; Оповідання; Новели / Вступ. ст., упоряд. і приміт. Ф.П. Погребенника; Ред. тому І.О. Дзверін. – К.: Наук. думка, 1988. – 672 с.
7. Черемшина Марко. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; спогади; Автобіографія; Листи / Вступ. стаття, упоряд. й приміт. О.В.Мишанича; Ред. тому В.М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1987. – 448 с.